

WITOLD JARNO

KAPELAN WOJSKOWY EDWARD CHOMA (1889-1940) – OFIARA ZBRODNI KATYŃSKIEJ

Duszpasterstwo wojskowe odgrywało ważną rolę w polskiej armii II RP¹, obejmując swą działalnością nie tylko żołnierzy zawodowych oraz służby zasadniczej, lecz również członków ich rodzin, weteranów wojennych, emerytów i rencistów wojskowych. Kapelani wojskowi towarzyszyli im zarówno w codziennej posłudze duszpasterskiej, jak i w ważnych oraz trudnych dla nich momentach życiowych. Kapelani swym słowem, świadectwem życia i duszpasterską troską inspirowali poddane ich jurysdykcji osoby do dojrzałych postaw moralnych i patriotycznych, służąc wsparciem, radą i modlitwą. Nie mniej ważnym elementem pracy kapelanów wojskowych była pamięć o poległych żołnierzach oraz upamiętnianie ważnych wydarzeń historycznych. Obok pracy typowo duszpasterskiej, kapelani wojskowi zajmowali się również działalnością niezwiązaną bezpośrednio z funkcjami sakralnymi, troszcząc się o utrzymanie na odpowiednim poziomie morale w armii oraz krzewiąc w jej szeregach patriotyzm i uniwersalne wartości moralne. Jednym z takich kapelanów służących w polskiej armii był ks. Edward Choma, który swą pracę duszpasterską w szeregach wojska prowadził nieprzerwanie od listopada 1918 r. do września 1939 r.

Edward Choma urodził się 26 grudnia 1889 r. w Złoczowie nad rzeką Złoczówką (dopływ Bugu) w Małopolsce Wschodniej. Miasto do 1772 r. znajdowało się

Dr hab. WITOLD JARNO, prof. UŁ – Instytut Historii, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Uniwersytet Łódzki; adres do korespondencji: 90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a; e-mail: wjarnolodz@op.pl

¹ W tekście użyto następujących skrótów: ap. – akta personalne, CAW WBH – Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, DP – Dywizja Piechoty, MSWojsk. – Ministerstwo Spraw Wojskowych, OG – Okręg Generalny, OK – Okręg Korpusu, PKU – Powiatowa Komenda Uzupełnień, pp – pułk piechoty i RP – Rzeczypospolita Polska.

w granicach Rzeczypospolitej, zaś po I rozbiórce Polski znalazło się w granicach Austrii (od 1867 r. Austro-Węgry), będąc do I wojny światowej częścią imperium Habsburgów. Po okresie załamania gospodarczego na przełomie XVIII i XIX wieku – Złoczów zaczął ponownie się rozwijać w II połowie XIX wieku, głównie dzięki korzystnemu położeniu przy uruchomionej w 1870 r. linii kolejowej ze Lwowa do Tarnopola. Złoczów był w owym czasie typowym małym galicyjskim miastem, w którym dominowała ludność żydowska, gdyż w 1885 r. mieszkało w nim 10 113 osób, w tym 5086 Żydów, 2826 grekokatolików, 2190 katolików oraz 11 osób innych wyznań². Tu też przyszedł na świat w polskiej rodzinie katolickiej Edward Choma. Jednak o jego rodzicach niewiele wiadomo – ojcem był Michał, zaś matką Anna z Koseków. Młody Edward edukację rozpoczął w Złoczowie, gdzie w latach 1901-1909 uczęszczał do powstałego w 1873 r. ośmioklasowego gimnazjum państwowego (w okresie II RP było to Państwowe Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego)³. W maju 1909 r. zdał pisemny egzamin dojrzałości, zaś w czerwcu – egzaminy ustne. Uroczyste rozdanie świadectw abiturientom odbyło się 19 czerwca, kiedy to Edward otrzymał świadectwo z ogólną oceną „uzdolniony”, co odpowiadało ocenie dobrej. Warto tu dodać, iż już wówczas dokonał wyboru swej przyszłej drogi życiowej, gdyż zadeklarował jako przyszły zawód – teologię⁴.

Po ukończeniu gimnazjum wstąpił do Seminarium Duchownego we Lwowie i podjął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego (od 1918 r. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie), które ukończył latem 1913 r. Kilka tygodni później (4 sierpnia) otrzymał święcenia kapłańskie we Lwowie i rozpoczął pracę duszpasterską w diecezji lwowskiej. Początkowo został wikarym w Bolechowie nad Stryjem i zarazem nauczycielem religii w tamtejszej szkole powszechnej (od 1 września 1913 r. do 30 maja 1916 r.), następnie objął podobne stanowisko w Jazłowcu (od 1 do 30 czerwca 1916 r.), po czym został przeniesiony do Burakówki w powiecie zaleszczyckim (od 1 lipca 1916 r. do 15 września 1917 r.). Tu objął stanowisko wikariusza ekspozyta, czyli administratora ekspozytury parafii Jazłowiec we wspomnianej miejscowości⁵. Latem 1916 r. cały teren parafii Jazłowiec został zajęty przez wojska rosyjskie, zaś ks. Choma zajął się organizowaniem pomocy dla polskiej ludności, co tak wspominał w 1933 r.: „W czasie okupacji

² Ł. CHAREWICZOWA, *Dzieje miasta Złoczowa, Złoczów 1929*, s. 76 i 104.

³ Państwowe Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego. *Sprawozdanie jubileuszowe 1873-1923, Złoczów 1923*, s. 19-20; Ł. CHAREWICZOWA, *Dzieje miasta*, s. 106.

⁴ *Sprawozdanie Dyrekcyi c.k. Gimnazjum w Złoczowie za rok szkolny 1909, Złoczów 1909*, s. 56-57 i 71.

⁵ CAW WBH, ap. Edward Choma, sygn. I.481.C.2158, Zaświadczenie Kurii Metropolitalnej we Lwowie z 8 XI 1924 r., k. 7.

[rosyjskiej – W.J.] zorganizowałem we wsi Broniłowce i Stochódce spółdzielnię spożywcą dla wyzyskiwanej w niemiłosierny sposób przez żydowskich handlarzy ludności polskiej i przyczyniłem się do uratowania życia mego poprzednika księdza Jazińskiego, który przez Rosjan za rzekome szpiegostwo skazany był na karę śmierci przez rozstrzelanie”⁶.

Po ponownym zajęciu rejonu Jazłowca przez wojska austro-węgierskie ks. E. Choma kontynuował swą cywilną pracę duszpasterską, która została przerwana 15 września 1917 r., kiedy to został powołany do służby wojskowej w szeregach armii austro-węgierskiej. Początkowo przydzielono go do Dowództwa Przemyskiego Okręgu Wojskowego, gdzie objął stanowisko superiora polowego w Przemyślu, które zajmował do 15 grudnia tego roku. Następnie został wysłany do przyfrontowego szpitala polowego nr 105, w którym również sprawował funkcję kapelana. Pracę duszpasterską w tym szpitalu prowadził do 1 września 1918 r. Tego dnia otrzymał przydział do jednostki liniowej – 100 pp armii austro-węgierskiej, w którym objął stanowisko kapelana. Pułk ten przed wojną stacjonował w Cieszynie, toteż w jego szeregach służyło wielu żołnierzy polskiej narodowości. Latem 1918 r. pułk w składzie 12 DP (ponadto 3, 12 i 56 pp) walczył na froncie włoskim w ramach austriackiego XXIII Korpusu Armijnego⁷. W szeregach tego pułku ks. E. Choma przebywał do 31 października 1918 r., kiedy to – na podstawie austriackiego rozkazu wyjazdu – opuścił go i kolejną powrócił do Małopolski Wschodniej. Dnia 3 listopada przybył do Lwowa, gdzie ochotniczo zgłosił się do służby w powstającej polskiej armii⁸.

Pod koniec I wojny światowej, gdy rozpadała się monarchia Habsburgów, dowództwo wojsk austriackich we Lwowie wyraźnie sprzyjało dążeniom Ukraińców do przejęcia władzy w mieście. Nad ranem 1 listopada Ukraiński Komitet Wojskowy dokonał zbrojnego zamachu i przy pomocy żołnierzy z pułków ukraińskich zajął najważniejsze gmachy publiczne we Lwowie, lecz Ukraińcy nie zdołali opanować całego miasta. Przebywający w mieście członkowie byłych Legionów Polskich i Polskiej Organizacji Wojskowej chwycili za broń – uzyskując poparcie polskiej ludności, dominującej wśród jego mieszkańców. Powstała wówczas Naczelna Komenda Obrony Lwowa, na czele której stanął kpt. Czesław Mączyński. Masowy napływ ochotników, w tym młodzieży szkolnej i akademickiej, pozwolił jeszcze

⁶ CAW WBH, Medal Niepodległości 4 XI 1933 r. – E. Choma, Kwestionariusz, k. 2.

⁷ <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/div1918.html> [dostęp: 21.01.2018].

⁸ CAW WBH, Order Odrodzenia Polski, sygn.1/118 – E. Choma, Życiorys, k. 6; ap. E. Choma, sygn. I.481.C.2158, Karta ewidencyjna z 1 VIII 1925 r., k. 2 oraz Pismo E. Chomy do Dowództwa OK IV Łódź w sprawie obliczenia wysługi lat z 17 XI 1924 r., k. 6.

1 listopada opanować część ważnych obiektów w mieście (w tym dworzec kolejowy). Z każdym kolejnym dniem Polacy przejmowali kontrolę nad następnymi kwartałami miasta, formując ochotnicze oddziały wojskowe. Dnia 5 listopada kpt. C. Mączyński – dowodzący obroną miasta – podzielił podległe mu siły na pięć tzw. odcinków obrony. Jednym z nich był tzw. Odcinek III – ciągnący się od Ogrodu Jezuickiego po Klepartów – dowodzony przez kpt. Tadeusza Łodzińskiego, a następnie przez rtm. Michała Pomiana-Cieńskiego. Do ich dyspozycji został też przydzielony ks. E. Choma w charakterze kapelana odcinka⁹.

Dnia 20 listopada 1918 r. szczupłe siły polskich obrońców zostały zasilone przez pododdziały 4 i 5 pp Legionów Polskich przybyłe do Lwowa pod dowództwem ppłk. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego (tzw. pierwsza odsiecz Lwowa), dzięki którym w dniach 21-22 listopada Polacy zdołali wyprzeć siły ukraińskie z miasta¹⁰. Kilka dni później – rozkazem komendanta Miasta Lwowa gen. ppor. Bolesława Roi z 25 listopada – rozpoczęto formować z polskich oddziałów broniących miasta Brygadę Lwowską (dowódcą jej został C. Mączyński, mianowany w tym czasie na stopień podpułkownika), mającą składać się z 1 i 2 Pułku Strzelców Lwowskich. Na bazie sił tworzących dotąd tzw. Odcinek III – zaczęto organizować 1 Pułk Strzelców Lwowskich, którego dowództwo objął dotychczasowy dowódca tego odcinka M. Pomian-Cieński (w tym samym czasie awansowany na stopień majora). Do tego też pułku 26 listopada został przydzielony ks. E. Choma, który – zgodnie z rozkazem gen. ppor. B. Roi z 29 listopada – objął w nim stanowisko kapelana¹¹. Za swoją postawę w obronie Lwowa w listopadzie 1918 r. – pod koniec

⁹ CAW WBH, Order Odrodzenia Polski, sygn.1/118 – E. Choma, Życiorys, k. 6; M. WRZOSEK, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1992, s. 166-170; M. KLIMECKI, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918-1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe*, Warszawa 1997, s. 64 n.; J. MILIŃSKI, *Pułkownik Czesław Mączyński 1881-1935. Obrońca Lwowa i polityk Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 91-95 i 111; E. WAWRZKOWICZ, J. KLINK, *Obrona Lwowa 1-22 listopada 1918. Organizacja listopadowej obrony Lwowa, ewidencja uczestników walk, lista strat*, Lwów 1939, s. 79. Szerzej o obronie Lwowa patrz: G. ŁUKOMSKI, C. PARTACZ, B. POLAK, *Wojna polsko-ukraińska 1918-1919*, Koszalin-Warszawa 1994; S. ŁAPIŃSKI-NILSKI, A. KRON, *Listopad we Lwowie 1918*, Łapy-Białystok 1993; A. PRÓCHNIK, *Obrona Lwowa od 1 do 22 listopada 1918 roku*, Zamość 1919; W. HUPERT, *Walki o Lwów od 1 listopada 1918 r. do 1 maja 1919 r.*, Warszawa 1933; C. MĄCZYŃSKI, *Boje lwowskie*, cz. 1: *Oswobodzenie Lwowa (1-24 listopada 1918 roku)*, t. I-II, Warszawa 1921; M. KOZŁOWSKI, *Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Kraków 1999.

¹⁰ M. WRZOSEK, *Wojny o granice*, s. 177-178; W. HUPERT, *Walki o Lwów*, s. 76-80; S. RUTKOWSKI, *Odsiecz Lwowa w listopadzie 1918 r.*, Lwów-Warszawa-Kraków 1926, s. 16.

¹¹ CAW WBH, ap. E. Choma, sygn. I.481.C.2158, Wyciąg z rozkazu nr 7 z 29 XI 1918 r. Polskiej Komendy Wojskowej (Grupa gen. ppor. B. Roi), k. 10; *Dziennik Rozkazów MSWojsk.* 1919, nr 93, poz. 3544; J. KULCZYCKI, *Zarys historii wojennej 38-go Pułku „Strzelców Lwowskich”*, Warszawa 1928,

tego roku został odznaczony Krzyżem Obrony Lwowa, nadanym mu przez ppłk. C. Mączyńskiego, ówczesnego Naczelnego Komendanta WP w tym mieście¹².

W kolejnych miesiącach 1 Pułk Strzelców Lwowskich prowadził boje na peryferiach Lwowa (np. 28 grudnia 1918 r. na Persenkówce), w których uczestniczył także ks. E. Choma, prowadząc wśród żołnierzy pracę duszpasterską, mającą dodać im wiary we własne siły i w słuszność toczonej walki. Dnia 2 lutego 1919 r. uczestniczył w ważnej dla pułku uroczystości, jaką było wręczenie chorągwi pułkowej, ufundowanej przez mieszkańców Lwowa (aktu poświęcenia dokonał arcybiskup lwowski, ks. Józef Bilczewski). W następnym miesiącu – rozkazem Sztabu Generalnego z 8 marca – 1 Pułk Strzelców Lwowskich został przemianowany na 38 pp, zaś 8 kwietnia otrzymał swą ostateczną nazwę: 38 pp Strzelców Lwowskich, w którym ks. E. Choma nadal zajmował stanowisko kapelana. Walki polsko-ukraińskie w bezpośredniej bliskości Lwowa trwały do połowy kwietnia 1919 r., po czym wspomniany pułk został przydzielony do 5 DP gen. ppor. Władysława Jędrzejewskiego i w maju wziął udział w walkach m.in. pod Kulikowem i Olszanicą, zajmując 28 maja Złoczów¹³. Był to zapewne niezwykle ważny dzień dla ks. Chomy, gdyż polskie oddziały wkroczyły – entuzjastycznie witane przez polską ludność – do jego rodzinnego miasta. W kolejnych dniach pododdziały pułku przemieszczały się w kierunku wschodnim, zajmując 1 czerwca Tarnopol, po czym wzięły udział w walkach w rejonie rzeki Zbrucz, docierając 15 lipca do dawnej granicy austriacko-rosyjskiej¹⁴.

Dnia 11 lipca 1919 r. ks. Choma – rozkazem Dowództwa Frontu Galicyjsko-Wołyńskiego nr 114 – został przeniesiony do 4 DP gen. ppor. Franciszka Aleksandrowicza na stanowisko proboszcza dywizji, które zajmować będzie przez kolejne dwa lata¹⁵. Dywizja ta została sformowana w kwietniu tego roku na obszarze Małopolski Wschodniej, zaś w jej skład weszły: VII i VIII Brygada Piechoty oraz IV Brygada Artylerii. Pod względem uzupełnień dywizja została podporządkowana Dowództwu OG Łódź, na obszarze którego wyznaczono dla niej cztery pułkowe okręgi uzupełniające (PKU 10 pp w Łowiczu, PKU 14 pp we Włocławku, PKU 18 pp w Koninie oraz PKU

s. 3-7; J. MILIŃSKI, *Pułkownik Czesław Mączyński*, s. 176-177; M. WRZOSEK, *Wojny o granice*, s. 173.

¹² CAW WBH, Medal Niepodległości 4 XI 1933 r. – E. Choma, Odpis zaświadczenia o nadaniu E. Chomie Krzyża Obrony Lwowa, k. 4.

¹³ Według Witolda Huperta (*Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919*, Lwów–Warszawa 1928, s. 74), Złoczów został zajęty przez polskie oddziały już 27 maja 1919 r.

¹⁴ J. KULCZYCKI, *Zarys historii*, s. 8-14; E. KOSPATH-PAWŁOWSKI, P. MATUSAK, J. ODZIEMKOWSKI, T. PANECKI, D. RADZIWIŁOWICZ, T. RAWSKI, *5 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1997, s. 39-40.

¹⁵ CAW WBH, ap. E. Choma, sygn. I.481.C.2158, Karta ewidencyjna z 1 VIII 1925 r., k. 2.

37 pp w Kutnie). W miejscowościach tych stacjonować będą bataliony zapasowe owych pułków, wysyłające dla nich w czasie dalszych walk uzupełnienia kadrowe¹⁶.

Wraz z całą 4 DP ks. E. Choma (jako proboszcz tego związku taktycznego) brał udział w jej dalszych bojach. W połowie lipca 1919 r. dywizja została przerzucona na Wołyń, gdzie uczestniczyła w zdobyciu Dubna, Zdołbunowa i Ostroga, po czym we wrześniu została wycofana z pierwszej linii walk i przegrupowana do odwodu Frontu Wołyńskiego. Wiosną 1920 r. dywizję podporządkowano dowództwu 3 Armii (gen. por. Edward Śmigły-Rydz), po czym wzięła udział w tzw. wyprawie kijowskiej. Następnie uczestniczyła w walkach odwrotowych wojsk polskich, walcząc m.in. w rejonie Borysowa i Baranowicz w składzie 4 Armii, cofając się wraz z nią w głąb kraju. Na początku sierpnia 4 DP dotarła w rejon Góry Kalwarii, skąd po udanej polskiej kontrofensywie znad Wieprza, została ponownie przerzucona do Małopolski Wschodniej, uczestnicząc – w ramach 6 Armii – w ofensywie zmierzającej ku rzece Zbrucz. Następnie, na przełomie września i października 1920 r. dywizja znalazła się na Grodzieńszczyźnie, skąd wiosną 1921 r. jej pułki zaczęły wracać do swych pokojowych garnizonów na obszarze ówczesnego OG Łódź¹⁷.

Za swą odważną postawę w trakcie służby na stanowisku proboszcza 4 DP ks. Choma został 28 lutego 1921 r. odznaczony Krzyżem Walecznych (nr 13537). We wniosku z 17 lutego znajdujemy następujące uzasadnienie przyznania mu tego odznaczenia:

Ks. Edward Choma, proboszcz 4. Dywizji Piechoty, brał udział w walkach z Ukraińcami i bolszewikami od roku 1919 do ostatnich czasów. Nie zważając nigdy na grożące mu niebezpieczeństwo, udzielał pomocy duchowej rannymi chorym na polu walki, świecąc odwagą dodawał ducha żołnierzom, czem przyczynił się wielce do zupełnego przeprowadzenia i urzeczywistnienia naszych zadań. Ks. Edward Choma odznaczył się najwięcej w Mińszczyźnie, podczas kiedy 4. Dywizja Piechoty spełniała zaszczytne zadanie, wyrzucając bolszewików z terenów na wschód od Mińska aż za Berezynę. Bardzo często wyjeżdżał wraz z dcą Dywizji w pierwsze linie piechoty, sam opatrywał rannych i zachęcał wszystkich do wytrwania na stanowisku i spełnienia swego obowiązku żołnierskiego dla Ojczyzny. Bardzo często znalazł się wśród trudnych okoliczności, z których zawsze dobrze i z honorem się wywiązał, dając przy tem dobry przykład walczącym. 4. Dywizja dużo zawdzięcza ks. Chomie, który swoją sumiennością, obowiązkowością i gorliwością, potrafił żołnierzom zachęcić do walki z odwiecznym wrogiem i do wytrwania na stanowisku¹⁸.

¹⁶ CAW WBH, Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, sygn. I.301.7, t. 2. Rozkazy o formowaniu 4 DP z 12 IV 1919 r. i reorganizacji 4 DP z 24 V 1919 r., bp.; Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, sygn. I.301.7, t. 3. Rozkaz o podziale terytorialnym kraju na pułkowe okręgi uzupełniające z 31 V 1919 r., bp.; W. KOZŁOWSKI, *4 Dywizja Piechoty w latach 1919-1921. Geneza. Organizacja. Dowódcy*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, nr 2, s. 123-124; *4 Dywizja Piechoty – Zmotoryzowana 1808-1994. Zarys dziejów*, red. G. Nowik, T. Rawski, Warszawa 1994, s. 60-61; W. JARNO, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918-1939*, Łódź 2001, s. 61-64.

¹⁷ W. KOZŁOWSKI, *4 Dywizja Piechoty w latach 1919-1921*, s. 124-127; W. JARNO, *Okręg Korpusu*, s. 85-87.

¹⁸ CAW WBH, ap. E. Choma, sygn. I.481.C.2158, Wniosek o Krzyż Walecznych z 17 II 1921 r., k. 17-18.

O pozytywnej ocenie pracy duszpasterskiej ks. E. Chomy świadczyć może także opinia płk. Franciszka Zielińskiego z sierpnia 1921 r. (pełniącego wówczas obowiązki dowódcy 4 DP), w której równie pozytywnie odniósł się do jego zasług w czasie wojny: „Ks. Choma w dywizji od powstania takowej, przeto jest żywą jej historią. W skutek przykładowego i nadzwyczaj ofiarnego wykonywania swych obowiązków jest wzorem dla personelu całej Dywizji”¹⁹. Niewątpliwie owe pozytywne opinie pozwoliły mu pozostać w szeregach armii po jej demobilizacji i redukcji stanów osobowych.

Wspomniane przejście sił zbrojnych na organizację pokojową nastąpiło jesienią 1921 r. W tym czasie dowództwo 4 DP przebywało we Włocławku, gdzie znalazł się również ks. E. Choma. Wówczas to zlikwidowano istniejące dotychczas okręgi generalne, zaś na ich miejsce utworzono 15 listopada 1921 r. dziesięć okręgów korpusów²⁰. W każdym z nich miały stacjonować po trzy dywizje – w tym 7, 10 i 26 DP na obszarze nowo powstałego OK IV Łódź, podczas gdy 4 DP została podporządkowana Dowództwu OK VIII Toruń²¹.

Przejście armii na stopę pokojową wiązało się również ze zmianami organizacyjnymi w służbie duszpasterstwa wojskowego²², co przyniosło poważne zmiany w życiu ks. E. Chomy. Wyznanie rzymskokatolickie było najliczniejszym wyznaniem w WP, zaś jego działalnością na szczeblu okręgowym w OK IV Łódź kierował dziekan katolicki ks. Antoni Burzyński. Podlegali mu bezpośrednio starsi kapelani nowo utworzonych – w myśl rozkazu MSWojsk. z 18 listopada 1921 r. – trzech rejonów duszpasterstwa katolickiego w Częstochowie, Łodzi i Skierniewicach²³. Ostatni z nich obejmował swym działaniem sześć powiatów (brzeziński, kutnowski, łęczycki, łowicki, rawski i skierniewicki), zaś jego kierownikiem został ks. Choma,

¹⁹ CAW WBH, ap. E. Choma, sygn. I.481.C.2158, Karta ewidencyjna z sierpnia 1921 r., k. 5.

²⁰ CAW WBH, Oddział I Sztabu Generalnego, sygn. I.303.3, t. 31. Rozkaz o przejściu sił zbrojnych z organizacji obecnej na organizację pokojową z 22 VIII 1921 r.; M. CIEPLEWICZ, *Wojsko Polskie w latach 1921-1926. Organizacja, wyposażenie, szkolenie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998, s. 17-18 i 48-49. Były to: OK I – Warszawa, II – Lublin, III – Grodno, IV – Łódź, V – Kraków, VI – Lwów, VII – Poznań, VIII – Toruń, IX – Brześć n. Bugiem i X – Przemyśl.

²¹ Z dotychczasowym OGŁódź związana była jedynie 10 DP, natomiast 7 DP weszła w skład OK nr IV z rozwiązanego OG Kielce, zaś 26 DP miała zostać dopiero nowo sformowana. Szerzej patrz: W. JARNO, *Okręg Korpusu*, s. 108-109.

²² Dzieliła się ona na służbę duszpasterską wyznania katolickiego i wyznań niekatolickich. Do pierwszej grupy zaliczało się wyznanie rzymskokatolickie i grekokatolickie, zaś do drugiej – prawosławne, ewangelicko-augsburskie, ewangelicko-reformowane i mojżeszowe. Służba duszpasterska wszystkich wyznań realizowała w wojsku zasadę równouprawnienia wyznaniowego, zagwarantowaną przez konstytucję z 17 III 1921 r.

²³ CAW WBH, Oddział I Sztabu Generalnego, sygn. I.303.3, t. 126. Organizacja służby duszpasterskiej wyznania katolickiego z 18 XI 1921 r., bp.

zajmujący dotąd stanowisko proboszcza 4 DP²⁴. Dekretem z 16 grudnia 1921 r. – „O ustaleniu starszeństwa i nadaniu stopni oficerskich” – został on zatwierdzony w stopniu starszego kapelana (ze starszeństwem z 1 kwietnia 1920 r.), co odpowiadało stopniowi majora²⁵. Do jego zadań należało w szczególności zabezpieczenie obsługi duszpasterskiej we wszystkich formacjach wojskowych stacjonujących w podległym mu Rejonie Duszpasterstwa Katolickiego oraz sprawowanie nadzoru nad prowadzoną w nim działalnością religijno-oświatową, przy pomocy podległych mu kapelanów garnizonowych oraz kapelanów wojskowych znajdujących się na etatach poszczególnych jednostek wojskowych²⁶.

Po zawarciu 10 lutego 1925 r. przez Polskę i Watykan konkordatu, rozporządzeniem z 25 listopada 1926 r. (zawierającym Statut Duszpasterstwa Wojskowego w Wojsku Polskim) uregulowano przyszłą organizację wojskowego duszpasterstwa katolickiego. Zgodnie z owym Statutem – w niedalekiej przyszłości miano podzielić obszar kraju na 75 parafii wojskowych, zaś mający nimi kierować kapelani wojskowi otrzymać mieli w stosunku do podległych osób jurysdykcję proboszczowską²⁷. Planowane utworzenie nowych parafii spowodowało, iż dotychczasowe rejon duszpasterstwa katolickiego stały się zbędne i były stopniowo likwidowane – w tym także Rejon Duszpasterstwa Katolickiego w Skierniewicach²⁸. Łącznie na obszarze OK IV utworzono pod koniec lat dwudziestych cztery katolickie parafie wojskowe: w Częstochowie, Łodzi, Skierniewicach i Łowiczu, którymi kierowali proboszczowie wojskowi²⁹: „Terytorialnie parafie wojskowe, ani nie pokrywały się z parafiami cywilnymi, ani też nie odpowiadały organizacyjnie przewidzianym jednostkom organizacyjnym, jak pułk, dywizja itd. Myślą przewodnią przy rozgraniczeniu parafii wojskowych był wzgląd na rozlokowanie oddziałów wojskowych,

²⁴ Z. WASZKIEWICZ, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Toruń 2002, s. 122.

²⁵ CAW WBH, *Dziennik Rozkazów Dowództwa OKIV*, Rozkaz nr 5 z 9 I 1922 r.; *Dziennik Personalny MSWojsk.* 1921, nr 42, s. 1635 oraz 1922, nr 32, s. 720; *Rocznik Oficerski 1923*, Warszawa 1923, s. 1421 i 1426; *Rocznik Oficerski 1924*, Warszawa 1924, s. 1292 i 1297.

²⁶ CAW WBH, *Dziennik Rozkazów Dowództwa OKIV*, Rozkaz tajny nr 1 z 4 I 1922 r. Jednak nie wszystkie garnizony posiadały własnych kapelanów, a tam, gdzie ich nie było, pracę duszpasterską prowadził wyznaczony przez dziekana katolickiego kapelan sąsiedniego garnizonu przy współudziale duchowieństwa cywilnego.

²⁷ *Dziennik Ustaw RP* 1926, nr 124, poz. 714; Z. WASZKIEWICZ, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych*, s. 131-135.

²⁸ CAW WBH, *Dziennik Rozkazów Dowództwa OKIV*, Rozkaz tajny nr 7 z 29 V 1929 r.

²⁹ CAW WBH, *Dziennik Rozkazów Dowództwa OKIV*, Rozkaz nr 98 z 26 X 1927 r. W latach 1926-1927 istniała jeszcze piąta parafia św. Michała Archanioła w Lublińcu, jednak 1 X 1927 r. – wobec włączenia tego powiatu do OK nr V – parafia ta została wydzielona z łódzkiego dekanatu wojskowego i włączona do dekanatu krakowskiego.

tak aby proboszcz wojskowy mógł mieć jak najłatwiejszy dostęp do swoich parafian a parafianie do proboszcza”³⁰.

W Skierniewicach – w miejsce dotychczasowego Rejonu Duszpasterstwa Katolickiego – utworzono katolicką parafię wojskową pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, która swym działaniem obejmowała cztery powiaty: konecki, opoczyński, rawski i skierniewicki. Parafią tą kierował nadal – wcześniejszy kierownik rejonu – starszy kapelan E. Choma, który otrzymał uprawnienia proboszczowskie³¹. Dla realizacji swych obowiązków duszpasterskich dysponował on kościołem garnizonowym mieszczącym się przy obecnym placu Jana Pawła II, wybudowanym w latach 1890-1900 jako cerkiew prawosławna dla potrzeb rosyjskiego garnizonu. W 1918 r. cerkiew ta została przekształcona na kościół katolicki, lecz z uwagi na swój nie najlepszy stan techniczny – przysparzał on ks. E. Chomie wielu problemów (rozwiązano je dopiero w latach 1934-1938, kiedy to kościół przebudowano w stylu bazylikowym)³².

Jako proboszcz skierniewickiej parafii wojskowej, ks. E. Choma wykonywał obowiązki obejmujące nie tylko posługę religijną, lecz także zadania wykraczające znacznie poza nią. Jednak głównym aspektem jego pracy była działalność duszpasterska wśród żołnierzy skierniewickiego garnizonu wyznania rzymskokatolickiego, polegająca na: odprawianiu mszy św., udzielaniu sakramentów św. osobom wojskowym oraz członkom ich rodzin, głoszeniu wśród nich słowa Bożego, dbaniu o nadanie świętom kościelnym odpowiedniej oprawy, odprawianiu porannej i wieczornej modlitwy z wojskiem, odbieraniu przysięgi wojskowej, przeprowadzaniu odwiedzin kolędowych wśród żołnierzy, jak również prowadzeniu koła parafialnego. Jego jurysdykcji kościelnej podlegali wojskowi wyznania rzymskokatolickiego wraz z rodzinami oraz te osoby, które zostały powierzone opiece duchownej kapelanów wojskowych – jak np. pracownicy cywilni wojska, inwalidzi wojenni czy emeryci wojskowi. Ponadto, ks. E. Choma administrował posiadanym majątkiem kościelnym, czuwał nad zaspokajaniem potrzeb religijnych osób wojskowych, sprawował opiekę religijno-moralną nad żołnierzami, jak również opiekę nad miejscami wiecznego spoczynku żołnierzy zmarłych w trakcie pełnienia służby wojskowej lub poległych

³⁰ J. ODZIEMKOWSKI, B. SPYCHAŁA, *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, s. 99-100.

³¹ CAW WBH, *Dziennik Rozkazów MSWojsk.* 1928, nr 4, poz. 36; *Rocznik Oficerski 1932*, Warszawa 1932, s. 899; *Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1928 r.*, Warszawa 1928, s. 19; *Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1929 r.*, Warszawa 1929, s. 19.

³² <http://garnizonowa.pl/historia-kościoła-garnizonowego-p-w-wniebowzięcia-n-m-p-w-skierniewicach/> [dostęp: 22.01.2018].

w czasie działań wojennych. Ważnym elementem pracy duszpasterskiej było także niesienie pomocy duszpasterskiej i duchowej chorym żołnierzom i członkom ich rodzin, jak również podnoszenie cierpiących na duchu oraz wzbudzanie w nich ufności we własne siły. Wszystkie zabiegi kapelana wojskowego w tych aspektach miały zmierzać do jednego celu, aby cierpiącym nieść ulgę i pociechę duchową.

Oprócz zaspokajania potrzeb duszpasterskich wojska, do obowiązków ks. E. Chomy – jako administratora skierniewickiej parafii wojskowej – należała także stała współpraca z lokalnymi władzami wojskowymi i samorządowymi nad podnoszeniem poziomu etyczno-moralnego żołnierza, prowadzenie ksiąg metrykalnych oraz pełnienie funkcji urzędnika stanu cywilnego w stosunku do osób przynależnych do skierniewickiej parafii wojskowej. Kapelan wojskowy – wykorzystując pozycję duchowieństwa katolickiego w polskim społeczeństwie – prowadził również szeroko rozumianą pracę edukacyjną, zmierzającą do krzewienia w szeregach wojska odpowiednich wartości etyczno-moralnych, przywiązania do Ojczyzny i gotowości poniesienia dla niej nawet największych ofiar, jak również do przełamywania wśród rekrutów różnorodnych stereotypów narosłych wokół zasadniczej służby wojskowej. Powodowało to konieczność częstych odwiedzin koszar, gdzie ks. Choma prowadził liczne rozmowy i pogadanki – nie tylko z grupami żołnierzy, ale również z pojedynczymi wojskowymi. Niewątpliwie najważniejszą formą pracy zbiorowej były pogadanki, mające wpoić żołnierzowi poczucie obowiązku wobec Ojczyzny, dać mu podstawy światopoglądu katolickiego (oczywiście w odniesieniu do wojskowych wyznania rzymskokatolickiego), pobudzić go do pracy nad sobą oraz uchronić od złych wpływów (np. pijaństwa czy chorób wenerycznych). Tematy wygłaszanych pogadań koncentrowały się zasadniczo wokół pięciu kategorii: moralnej, historycznej, społecznej, liturgicznej i apologetycznej, zaś ich liczba wynosiła zazwyczaj po kilka w jednym miesiącu. Ksiądz E. Choma – podobnie jak i inni kapelani wojskowi – w swej pracy edukacyjno-społecznej podkreślał niezbędność przestrzegania praworządności, lojalności człowieka wobec innych ludzi i społeczeństwa, znaczenie ideowości pracy, jak również rozwijanie więzów rodzinnych i koleżeńskich opartych na uniwersalnych wartościach chrześcijańskich. Ponadto do jego obowiązków należało także w praktyce współprowadzenie wśród żołnierzy pracy oświatowo-społecznej, co nie było łatwym zadaniem z uwagi na stosunkowo duży procent analfabetów wśród rekrutów czy brak odpowiednich podręczników. Sytuacja w tym względzie uległa zmianie w II połowie lat dwudziestych, kiedy to oficerami oświatowymi stali się absolwenci polskich gimnazjów i szkół wojskowych – jednak nadal kapelan wojskowy odgrywał istotną rolę w procesie wychowawczym żołnierza.

W pierwszym okresie zajmowania przez ks. E. Chomę stanowiska kierownika Rejonu Duszpasterstwa Katolickiego w Skierniewicach został on w 1923 r. za swe zasługi odznaczony Orderem Odrodzenia Polski V klasy, co ówczesny dowódca skierniewickiej 26 DP płk SG Rudolf Prich tak uzasadniał we wniosku odnaceniuowym:

Przysporzenie przewyższających oczekiwania korzyści, przy wykonywaniu Jego obowiązków Duszpasterza Katolickiego Wojskowego osiągnięte przez: 1) wyjątkowo gorliwą pracę w duchu polskim i obywatelskim, uwidaczniającą się szczególnie przez wpływ na żołnierzy narodowości Białoruskiej i Ruskiej; 2) dbałość o żołnierzy nie tylko pod względem religijnym, ale także co do zapewnienia pomyślnych warunków ich życia, będąc w tym kierunku z powodzeniem rozumnym orędownikiem szeregowego wobec jego przełożonych; 3) zapobiegnięcie ruinie kościoła garnizonowego, drogocennego ze względu na swe wewnętrzne malowidła artystyczne, drogą inicjatywnego wyjednanania środków zaradczych i niezmordowaną pracą osobistą³³.

Z kolei dziekan katolicki OK IV Łódź ks. płk A. Burzyński do wspomnianego wniosku dołączył równie pochlebną opinię, w której czytamy, iż: „Znając st. Kapelana Ks. Edwarda Chomę od kilku lat jako bardzo gorliwego kapłana-patriotę, który całą duszą oddany jest sprawie żołnierza i Ojczyzny, przychylam się do wniosku Pana Pułkownika R. Pricha i zaznaczam, że na uzasadnienia wymienione we wniosku na odznaczenie ks. Chomy orderem »Odrodzenia Polski« kl. V zgadzam się całkowicie i takowy popieram”³⁴. Jak widać, kierownik Rejonu Duszpasterstwa Katolickiego w Skierniewicach miał pochlebną opinię wśród przełożonych – nie tylko w odniesieniu swej służby w polskiej armii w czasie wojny polsko-bolszewickiej – ale także i po jej zakończeniu, będąc w garnizonie skierniewickim osobą cenioną i szanowaną.

Ksiądz E. Choma był proboszczem parafii wojskowej w Skierniewicach do końca stycznia 1930 r. – co stwierdza jednoznacznie „Dziennik Personalny MSWojsk” z 29 stycznia 1930 r.: „Zatwierdzam st. kpl. ks. Chomę Edwarda, prob. paraf. wojsk. Skierniewice na stan. prob. paraf. wojsk. w Słonimie z dn. 1.2.1930 r.”³⁵. Pośrednią informację w tej sprawie można znaleźć także w rozkazie Dowództwa OK IV Łódź z 17 lutego tego roku: „Stwierdzam, że na podstawie pisma Kurji Biskupiej przy M. S. Wojsk. L.dz. 683.30 z dnia 5.II.1930 r. kpl. ks. Karkowski Franciszek proboszcz parafii wojsk. w Łowiczu objął czasowo z dniem 14.II.1930 r. obowiązki proboszcza parafii wojskowej w Skierniewicach, aż do czasu wyznaczenia następcy”³⁶.

³³ CAW WBH, Order Odrodzenia Polski, sygn.1/118 – E. Choma, Wniosek o odznaczenie B. Chomy Orderem Odrodzenia Polski z 1923 r., k. 3.

³⁴ CAW WBH, Order Odrodzenia Polski, sygn.1/118 – E. Choma, Opinia ks. dziekana A. Burzyńskiego z 1923 r., k. 7

³⁵ Dziennik Personalny MSWojsk. 1930, nr 3, s. 34.

³⁶ CAW WBH, Dziennik Rozkazów Dowództwa OK IV, Rozkaz nr 6 z 17 II 1930 r.

Jak wcześniej podano, ks. E. Choma z dniem 1 lutego 1930 r. został powołany na stanowisko proboszcza parafii wojskowej w Słonimiu, gdzie zastąpił ks. kapelana Antoniego Aleksandrowicza – przeniesionego na stanowisko kapelana garnizonu wileńskiego. Parafia wojskowa pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Słonimiu (położona na obszarze OK IX Brześć n. Bugiem) obejmowała zasięgiem swego działania dwa powiaty – słonimski i nowogródzki³⁷. Słonim – leżącym nad rzeką Szczarą – był wówczas miastem powiatowym w województwie nowogródzkim, zamieszkałym w 1931 r. przez 16 251 osób, z czego ponad połowa (52%) była narodowości polskiej. W mieście stacjonował 79 pp Strzelców Słonimskich im. Hetmana Lwa Sapiehy wchodzący w skład 20 DP – zaś zaspokajaniem potrzeb duszpasterskich jego żołnierzy zajmowała się tutejsza parafia wojskowa. Ksiądz E. Choma był jej proboszczem przez prawie sześć lat i przez cały ten czas mieszkał w koszarach 79 pp (w budynku nr 15)³⁸. Jednak o jego pracy w Słonimiu niewiele wiadomo, lecz zapewne zajmował się tym samym, co w Skierniewicach, gdyż zadania proboszczów parafii wojskowych były jednakowe w całym kraju³⁹.

Następnym – i jak się później okazało, ostatnim – miejscem pracy duszpasterskiej ks. E. Chomy w okresie pokoju była parafia wojskowa pw. Świętego Stanisława Biskupa w Radomiu, położona na obszarze OK I Warszawa. Został do niej przeniesiony w lipcu 1936 r. i objął stanowisko jej administratora od zajmującego je czasowo ks. Henryka Kaszewskiego⁴⁰. Na kościół garnizonowy wykorzystywano w Radomiu dawną cerkiew prawosławną św. Mikołaja, wzniesioną w 1902 r.

³⁷ *Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1930 r.*, Warszawa 1930, s. 28.

³⁸ CAW WBH, Medal Niepodległości 4 XI 1933 r. – E. Choma, Kwestionariusz, k. 1; ap. E. Choma, sygn. I.481.C.2158, Wniosek o odznaczenie Krzyżem Zasługi z 3 VIII 1938 r., k. 20; *Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1931 r.*, Warszawa 1931, s. 20; *Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1932 r.*, Warszawa 1932, s. 28.

³⁹ Warto tu dodać, iż w książce Tadeusza Madały (*Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 r.*, Lublin 1996, s. 35) znajduje się niepotwierdzona w źródłach archiwalnych informacja, iż ks. E. Choma w 1933 r. był kapłanem parafii wojskowej w Baranowiczach. Podobną informację podali także w swej książce Zdzisław Peszkowski i Stanisław Zdrojewski (*Katolicy duchowni w Gólgocie Wschodu. Od księdza Pomirskiego do ks. Niedzielaka*, Pelplin–Warszawa–Łódź–Orchard Lake 2002, s. 984), jak również Roman Dzwonkowski (*Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939–1988*, Lublin 2003, s. 159). Jednak brak potwierdzenia tego faktu w dokumentach – również ks. E. Choma w swoich życiorysach nie podaje takiego faktu.

⁴⁰ CAW WBH, ap. E. Choma, sygn. I.481.C.2158, Wniosek o odznaczenie Krzyżem Zasługi z 3 VIII 1938 r., k. 20; *Dziennik Rozkazów Dowództwa OK I Warszawa*, Rozkaz nr 10 z 21 II 1936 r.; *Wojsko w Radomiu od średniowiecza po czasy współczesne*, red. D. Kupisz, Radom 2008, s. 158.

na placu Sobornym (ob. plac Konstytucji 3 Maja). Opuszczony budynek austro-węgierskie władze okupacyjne przekazały miastu, które po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. zamierzały przeznaczyć go na Muzeum Narodowe Ziemi Radomskiej. Ostatecznie jednak przekazano go dla potrzeb radomskiego garnizonu i już w grudniu tego roku zaczęto w nim odprawiać nabożeństwa. Półtora roku później – po niezbędnym remoncie – kościół garnizonowy został 8 maja 1920 r. poświęcony, zaś w latach 1925-1930 przebudowano go i ostatecznie zatarto dawną cerkiewną architekturę świątyni⁴¹. Dwa lata po objęciu stanowiska administratora parafii wojskowej w Radomiu, ks. E. Choma obchodził 25-lecie swych święceń kapłańskich, z której to okazji jego krótki biogram został zamieszczony w *Rozkazach Wewnętrznych Biskupa Polowego Wojsk Polskich za rok 1938*⁴².

Pokojową pracę ks. E. Chomy w parafii wojskowej w Radomiu przerwała mobilizacja w sierpniu 1939 r. Jednak jego losy w kampanii wrześniowej są niejasne, poza faktem, iż w bliżej nieznanych okolicznościach dostał się do niewoli radzieckiej i został zamordowany przez NKWD wiosną 1940 r. w Katyniu. Powróćmy jednak do losów kapelana w 1939 r. W pracy *Kapelani Wojska Polskiego pomordowani na Wschodzie 1940-1941* znaleźć można bardzo enigmatyczną informację na temat jego wojennych losów: „We wrześniu 1939 r. ruszył na front wojny z Niemcami, ale dokładnie nie wiadomo do której dywizji został zmobilizowany. Po 17 września 1939 r. w nieznanym okolicznościach dostał się do sowieckiej niewoli”⁴³. Równie enigmatycznie na temat losów ks. E. Chomy napisał Roman Dzwonkowski w *Leksykonie duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*: „We wrześniu 1939 dostał się do niewoli sow. i znalazł się w obozie dla oficerów pol. w Starobielsku”⁴⁴.

Ponieważ w Radomiu stacjonował 72 pp im. płk. Dionizego Czachowskiego (ze składu 28 DP), to wydawałoby się, iż najbardziej oczywistym przydziałem ks. E. Chomy byłoby stanowisko kapelana tego pułku. Jednakże, według dostępnej literatury, stanowisko to objął w końcu sierpnia 1939 r. kapelan rezerwy ks. Stanisław Wróbel⁴⁵. Rodzi się więc naturalne w tym miejscu pytanie – jaki przydział

⁴¹ <http://www.parafia-wojskowa-radom.pl/historia-kosciola/> [dostęp: 12.01.2018].

⁴² *Rozkazy Wewnętrzne Biskupa Polowego Wojsk Polskich za rok 1938*, Warszawa 1938, s. 207.

⁴³ *Kapelani Wojska Polskiego pomordowani na Wschodzie 1940-1941. Źródła i materiały do biografii duszpasterzy Wojska Polskiego z lat 1919-1939 wszystkich wyznań religijnych – ofiar zbrodni katyńskiej*, red. B. Tarkowska, Warszawa–Mińsk Mazowiecki 2013, s. 78.

⁴⁴ R. DZWONKOWSKI, *Leksykon duchowieństwa polskiego*, s. 159.

⁴⁵ S.M. PRZYBYSZEWSKI, *72 Pułk Piechoty im. pułkownika Dionizego Czachowskiego*, Pruszków 2003, s. 35; T. KRYSKA-KARSKI, *Materiały do historii Wojska Polskiego*, zeszyt 14, Londyn 1985, s. 54; *Piechota polska 1939-1945. Materiały uzupełniające do „Księgi Chwały Piechoty” wydanej w Warszawie w 1939 r.*, zeszyt 11, Londyn 1973, s. 19.

ks. Choma mógł otrzymać w sierpniu 1939 r. Z dostępnych informacji wiadomo, iż nie objął stanowiska kapelana w pułkach 28 DP, gdyż nie został również kapelanem 15 pp z Dębłina (stanowisko to objął w nim najpierw starszy kapelan ks. Boleśław Truss – administrator parafii wojskowej w Dęblinie, a potem kapelan rezerwy ks. Stanisław Hładuniak), ani w 36 pp Legii Akademickiej (tu stanowisko to objął kapelan ks. Aleksander Cegłowski)⁴⁶. Z kolei w książce Zdzisława Peszkowskiego i Stanisława Zdrojewskiego *Katolicycy duchowni w Gólgocie Wschodu* znajdujemy następującą informację na temat ks. E. Chomy:

Poszedł na wojnę jako st. kapelan 28 Warszawskiej Dywizji Piechoty. Wraz z dywizją pełnił obowiązki kapelana na przedpolu pierwszej linii obrony w rejonie Wielunia, po 7.IX dywizja przedarła się ku Warszawie. Ks. Edward z resztką niedobitków uszedł prawdopodobnie na Kresy Północne, w dobrze sobie znane okolice Baranowicz, z zamiarem objęcia służby duszpasterskiej w projektowanych dywizjach pomocniczych. Niestety do tego nie doszło, został aresztowany przez wkraczające do Baranowicz 18.IX.39 r. jednostki sowieckie, po czym został wywieziony pierwszym rzutem »wileńskim« do obozu w Kozielsku⁴⁷.

Wydawać by się mogło, iż kwestia wojennych losów ks. E. Chomy została wyjaśniona – jednak nic bardziej mylnego. Informacji o jego przydziale na stanowisko kapelana 28 DP nie potwierdzają żadne inne źródła czy publikacje. W *Materiałach do historii Wojska Polskiego* oraz w *Piechocie polskiej 1939-1945* – podano z kolei, iż kapelanem wspomnianej dywizji został kapelan rezerwy ks. Edward Frąckowiak⁴⁸, zaś w książce *Wojenne wspomnienia kapelanów wojskowych* zawarte zostały wspomnienia kapelana Jana Słonińskiego (przed mobilizacją kapelana 1 Pułku Szwoleżerów i administratora parafii wojskowej Warszawa III pw. Świętej Teresy od Dzieciątka Jezus), które – jak się wydaje – rozstrzygają kwestię obsady stanowiska kapelana 28 DP. Oto, co na ten temat napisał J. Słoniński:

Od marca 1939 r. miałem już przydział w razie wybuchu wojny na szefa duszpasterstwa 28 dywizji piechoty pod dowództwem gen. Bończy-Uzdowskiego w grupie gen. Thommee, w Armii Łódź, dowodzonej przez gen. Rómmla. 26 sierpnia 1939 r. wyruszyliśmy z dywizją z Warszawy w okolice między Rychłocicami a Wieluniem w województwie łódzkim. Tam zajęliśmy kwatery. W Wieluniu spotkałem się z ks. Cegłowskim, wikarym z Warszawy, powołanym do wojska z przydziałem do 36 p. piechoty w charakterze kapelana. Pułk ten wchodził w skład naszej dywizji. 1 września nad ranem posypały się na ziemię wileńską bomby z niemieckich samolotów. Rozpoczęła się napastnicza wojna niemiecka⁴⁹.

⁴⁶ Z. GNAT-WIETESKA, *15 Pułk Piechoty „Wilków”*, Pruszków 1996, s. 39; E. WALCZAK, *36 Pułk Piechoty Legii Akademickiej*, Pruszków 1994, s. 39; *Piechota polska 1939-1945. Materiały*, s. 11 i 15.

⁴⁷ Z. PESZKOWSKI, S. ZDROJEWSKI, *Katolicycy duchowni*, s. 984.

⁴⁸ T. KRYSKA-KARSKI, *Materiały do historii Wojska*, s. 50; *Piechota polska 1939-1945. Materiały*, s. 7.

⁴⁹ *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych*, red. J. Humeński, Warszawa 1969, s. 134-135.

O przydziale ks. J. Słonińskiego na stanowisko proboszcza 28 DP wspomniała także Zofia Waszkiewicz w swej pracy poświęconej duszpasterstwu polskiej armii w czasach II RP⁵⁰.

Z powyższych informacji wynika, iż ks. E. Choma nie objął stanowiska duszpasterza wojskowego w żadnym oddziale 28 DP. Brak także informacji, aby został kapelanem w jakiegokolwiek innej dywizji czy oddziale wojskowym. Cóż więc robił we wrześniu 1939 r. i w jakich okolicznościach dostał się do niewoli sowieckiej? Na oba te pytania trudno jest znaleźć jednoznaczną odpowiedź. Zapewne pozostał w Radomiu, kierując nadal podległą mu parafią wojskową. Wydaje się to całkiem prawdopodobne, gdyż w mieście po mobilizacji stacjonował nie tylko Ośrodek Zbierania Nadwyżek 72 pp, mający przyjmować kolejnych poborowych i formować z nich uzupełnienia dla własnego pułku, ale także Ośrodek Zapasowy 16 DP, co tłumaczyłoby potrzebę pozostania w Radomiu administratora parafii wojskowej. Wspomnianym Ośrodkiem Zapasowym dowodził ppłk Tadeusz Knopp, który stanął na czele improwizowanego pułku piechoty sformowanego w tymże Ośrodku i wraz z nim walczył w ramach Grupy „Kielce” płk. Kazimierza Głabisza. Po rozbięciu pułku – 8 września przedostał się na prawy brzeg Wisły, gdzie starał się dołączyć do ewakuowanego w tym czasie z Radomia Ośrodka Zapasowego 16 DP⁵¹. Zapewne wówczas także opuścił miasto ks. E. Choma, który udał się w tych dniach w kierunku wschodnim, by – po agresji sowieckiej na Polskę – dostać się w bliżej nieznanych okolicznościach do niewoli radzieckiej. Czy ewakuował się wraz ze wspomnianym Ośrodkiem czy też z pozostałościami Podgrupy „Radom” (dowodzonej od 3 września przez ppłk. dypl. Bronisława Kowalczewskiego) – nie wiadomo, lecz byłoby to niejako naturalnym krokiem kapelana wojskowego, by towarzyszyć wycofującym się oddziałom polskim z Radomia⁵². Tego jednak – z braku materiału archiwalnego na ten temat – nie da się również stwierdzić. Nie można także wykluczyć, iż w trakcie mobilizacji powszechnej mógł otrzymać jakiś przydział, lecz i w tej kwestii nic pewnego nie wiadomo. Nie ulega jednak wątpliwości, iż po 17 września przebywał na terenach zajętych przez Armię Czerwoną i znalazł się w niewoli sowieckiej.

Według ustaleń Barbary Tarkowskiej – opartych na zaświadczeniu Polskiego Czerwonego Krzyża z 1949 r. – ks. E. Choma po zatrzymaniu przez Rosjan: „[...] najpierw był w rozdzielczym obozie Szepietówka-szpital i stamtąd w listopadzie 1939 r.

⁵⁰ Z. WASZKIEWICZ, *Duszpasterstwo w siłach*, s. 259.

⁵¹ T. KRYSKA-KARSKI, *Materiały do historii*, zeszyt 19, (Londyn 1986), s. 49; *Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w.*, red. S. Witkowski, Warszawa 1985, s. 275.

⁵² *Piechota polska 1939-1945. Materiały*, s. 21.

został odesłany do oficerskiego obozu w Starobielsku⁵³. Tym samym stał się jednym z kilku tysięcy jeńców polskich przetrzymywanych w obozie w Starobielsku, znajdującym się na terenie dawnego klasztoru nad rzeką Ajdar w obwodzie woroszyłowgradzkim na Ukrainie (ok. 220 km na południowy wschód od Charkowa). Pierwsze transporty polskich jeńców zaczęły przybywać do Starobielska już w końcu września, w tym kilka tysięcy podoficerów i szeregowych. Ostatecznie 23 października 1939 r. zmieniono przeznaczenie obozu, w którym – podobnie jak w Kozielsku – mieli znajdować się jedynie oficerowie oraz wyżsi urzędnicy państwowi. W konsekwencji od listopada zaczęto przywozić nowych polskich oficerów wziętych do niewoli, m.in. z obozu przejściowego w Szepietówce, wśród których był również ks. E. Choma⁵⁴. Według dokumentów rosyjskich i ukraińskich, w Starobielsku przebywał do 2 marca 1940 r., kiedy to (w grupie dziesięciu polskich kapelanów) został odesłany przez władze sowieckie do moskiewskiego więzienia na Butyrkach. Stąd w dniach pomiędzy 17 a 27 marca tego roku został odesłany do obozu w Kozielsku, w którym przebywał do kwietnia 1940 r.⁵⁵ Zapewne przez cały czas niewoli sowieckiej miał nadzieję – podobnie jak większość pozostających tam polskich jeńców – na powrót do kraju i rodziny, jednak przeznaczenie zgotowało mu inny, jakże tragiczny los.

Przyszłość polskich jeńców w niewoli sowieckiej została przesądzona 5 marca 1940 r. decyzją o ich rozstrzelaniu, podjętą przez Biuro Polityczne Komitetu Centralnego WKB(b). Cała akcja została szczegółowo zaplanowana, zaś więźniów przewidzianych do eksterminacji wpisano na przygotowane listy wywozowe. Na ich podstawie pomiędzy 3 kwietnia a 12 maja do lasu katyńskiego wywożono kolejne grupy polskich oficerów. Książd E. Choma znalazł się na liście wywozowej nr 015/2 z 6 kwietnia 1940 r. pod numerem 69. Prawdopodobnie dwa dni później został wywieziony z Kozielska i zastrzelony w lesie katyńskim strzałem w tył głowy. Jednak dokładna data śmierci nie jest znana – nie został także zidentyfikowany podczas prac ekshumacyjnych prowadzonych przez Niemców w 1943 r.⁵⁶

⁵³ *Kapelani Wojska Polskiego pomordowani*, s. 78.

⁵⁴ Szerzej o obozie w Starobielsku patrz: B. GAŁEK, *Starobielsk. Obóz jeniecki NKWD wrzesień 1939 – maj 1940*, Warszawa 2014; S. JACZYŃSKI, *Ocaleni od zagłady. Losy oficerów polskich ocalałych z masakry katyńskiej*, Warszawa 2012; Z. PESZKOWSKI, S. ZDROJEWSKI, *Starobielsk–Charków*, Łódź–Orchard Lake 1998; *Katyń dokumenty zbrodni*, t. I: *Jeńcy nie wypowiedzianej wojny sierpień 1939 – marzec 1940*, Warszawa 1995 oraz t. II: *Zagłada marzec–czerwiec 1940*, Warszawa 1998.

⁵⁵ Szerzej o obozie kozielskim patrz: M. FAŁDOWSKA, *Obóz polskich jeńców wojennych w Kozielsku (wrzesień 1939 – maj 1940)*, Siedlce 2013.

⁵⁶ *Kapelani Wojska Polskiego pomordowani na Wschodzie*, s. 78 i 89-90; Lista wywozowa z Kozielska nr 015/2 z 6 IV 1940 r., k. 84 (paginacja oryginalna 415 – kopia w posiadaniu autora); *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. II, s. 293; *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*,

Na zakończenie trzeba dodać, iż w 2007 r. Aleksander Szczygło (minister Obrony Narodowej) decyzją nr 439 z 5 października tego roku – pośmiertnie awansował 7842 oficerów zamordowanych wiosną 1940 r. przez Rosjan na wyższe stopnie. Wśród nich był również starszy kapelan ks. Edward Choma, który został pośmiertnie awansowany na stopień podpułkownika. Był to wyraz hołdu i pamięci dla ofiar zbrodni katyńskiej, wśród których byli również przedstawiciele duszpasterstwa wojskowego, którzy podzielili tragiczny los tysięcy polskich oficerów wiernie służących Ojczyźnie.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

CENTRALNE ARCHIWUM WOJSKOWE

ap. Edward Choma, sygn. I.481.C.2158.
Medal Niepodległości 4 XI 1933 r. – E. Choma.
Order Odrodzenia Polski, sygn. I/118 – E. Choma.
Oddział I NDWP, sygn. I.301.7
Oddział I SG, sygn. I.303.3
Dziennik Rozkazów DOK IV
Dziennik Rozkazów DOK I

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dziennik Personalny MSWojsk. 1921, 1922, 1930.
Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1919, 1928.
Dziennik Ustaw RP 1926.
Katyń dokumenty zbrodni, t. I: Jeńcy nie wypowiedzianej wojny sierpień 1939 – marzec 1940, Warszawa 1995, t. II: Zagłada marzec-czerwiec 1940, Warszawa 1998.
Państwowe Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego. Sprawozdanie jubileuszowe 1873-1923, Złoczów 1923.
Rocznik Oficerski 1923, Warszawa 1923.
Rocznik Oficerski 1924, Warszawa 1924.
Rocznik Oficerski 1932, Warszawa 1932.
Rozkazy Wewnętrzne Biskupa Polowego Wojsk Polskich za rok 1938, Warszawa 1938.
Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Złoczowie za rok szkolny 1909, Złoczów 1909.

Warszawa 2000, s. 76. Trzeba tu dodać, iż Jędrzej Tucholski (*Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar*, Warszawa 1991, s. 86 i 625) nie wymienił E. Chomy w swym wykazie ofiar Katynia, choć znajdował się on na zamieszczonej w książce liście wywozowej z Kozielska – nr 015/2.

- Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1928 r., Warszawa 1928.
- Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1929 r., Warszawa 1929.
- Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1930 r., Warszawa 1930.
- Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1931 r., Warszawa 1931.
- Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafij, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1932 r., Warszawa 1932.

OPRACOWANIA

- 4 Dywizja Piechoty – Zmotoryzowana 1808-1994. Zarys dziejów, red. G. Nowik, T. Rawski, Warszawa: MON 1994.
- CHAREWICZOWA Ł., Dzieje miasta Złoczowa, Złoczów 1929.
- CIEPLEWICZ M., Wojsko Polskie w latach 1921-1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum 1998.
- DZWONKOWSKI R., Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988, Lublin: TN KUL 2003.
- FALDOWSKA M., Obóz polskich jeńców wojennych w Kozielsku (wrzesień 1939 – maj 1940), Siedlce: Wydawnictwo UPH 2013.
- GALEK B., Starobielsk. Obóz jeniecki NKWD wrzesień 1939 – maj 1940, Warszawa: Rytm 2014.
- GNAT-WIETESKA Z., 15 Pułk Piechoty „Wilków”, Pruszków: MON 1996.
- HUPERT W., Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919, Lwów–Warszawa 1928.
- HUPERT W., Walki o Lwów od 1 listopada 1918 r. do 1 maja 1919 r., Warszawa 1933.
- JACZYŃSKI S., Ocaleni od zagłady. Losy oficerów polskich ocalałych z masakry katyńskiej, Warszawa: Bellona 2012.
- JARNO W., Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918-1939, Łódź: Ibidem 2001.
- Kapelani Wojska Polskiego pomordowani na Wschodzie 1940-1941. Źródła i materiały do biografii duszpasterzy Wojska Polskiego z lat 1919-1939 wszystkich wyznań religijnych – ofiar zbrodni katyńskiej, red. B. Tarkowska, Warszawa–Mińsk Mazowiecki: Oficyna Wydawnicza Zbroja 2013.
- Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, Warszawa 2000.
- KLIMECKI M., Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918-1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe, Warszawa: Volumen 1997.
- KOSPATH-PAWŁOWSKI E., MATUSAK P., ODZIEMKOWSKI J., PANECKI T., RADZIWIŁŁOWICZ D., RAWSKI T., 5 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego, Pruszków: Ajaks 1997.
- KOZŁOWSKI M., Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919, Kraków: Znak 1999.
- KOZŁOWSKI W., 4 Dywizja Piechoty w latach 1919-1921. Geneza. Organizacja. Dowódcy, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, nr 2.
- KRYSKA-KARSKI T., Materiały do historii Wojska Polskiego, nr 14, Londyn: T. Kryska-Karski 1985.
- KRYSKA-KARSKI T., Materiały do historii Wojska Polskiego, nr 19, Londyn: T. Kryska-Karski 1986.
- KULCZYCKI J., Zarys historii wojennej 38-go Pułku „Strzelców Lwowskich”, Warszawa 1928.
- ŁAPIŃSKI-NILSKI S., KRON A., Listopad we Lwowie 1918, Łapy–Białystok: Łapskie Towarzystwo Regionalne – Muzeum w Białymstoku 1993.
- ŁUKOMSKI G., PARTACZ C., POLAK B., Wojna polsko-ukraińska 1918-1919, Koszalin–Warszawa 1994.

- MADAŁA T., Polscy księża katolicycy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 r., Lublin: Retro 1996.
- MĄCZYŃSKI C., Boje lwowskie, cz. 1: Oswobodzenie Lwowa (1-24 listopada 1918 roku), t. I-II, Warszawa 1921.
- MILIŃSKI J., Pułkownik Czesław Mączyński 1881-1935. Obrońca Lwowa i polityk Drugiej Rzeczypospolitej, Warszawa: Trio 2004.
- ODZIEMKOWSKI J., SPYCHAŁA B., Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej, Warszawa: ODiSS 1987.
- PESZKOWSKI Z., ZDROJEWSKI S., Katolicycy duchowni w Gólgocie Wschodu. Od księdza Pomirskiego do ks. Niedzielaka, Pelplin-Warszawa-Łódź-Orchard Lake: Bernardinum 2002.
- PESZKOWSKI Z., ZDROJEWSKI S., Starobielsk-Charków, Łódź-Orchard Lake: Bernardinum 1998.
- Piechota polska 1939-1945. Materiały uzupełniające do „Księgi Chwały Piechoty Polskiej” wydanej w Warszawie w 1939 r., oprac. T. Kryśka-Karski, H. Barański, zeszyt 11, Londyn 1973.
- PRÓCHNIK A., Obrona Lwowa od 1 do 22 listopada 1918 roku, Zamość 1919.
- PRZYBYSZEWSKI S.M., 72 Pułk Piechoty im. pułkownika Dionizego Czachowskiego, Pruszków: Ajaks 2003.
- Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w., red. S. Witkowski, Warszawa: PWN 1985.
- RUTKOWSKI S., Odsiecz Lwowa w listopadzie 1918 r., Lwów-Warszawa-Kraków 1926.
- TUCHOLSKI J., Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszów, Starobielsk. Lista ofiar, Warszawa: PAX 1991.
- WASZKIEWICZ Z., Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939), Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2002.
- WAWRZKOWICZ E., KLINK J., Obrona Lwowa 1-22 listopada 1918. Organizacja listopadowej obrony Lwowa, ewidencja uczestników walk, lista strat, Lwów 1939.
- Wojsko w Radomiu od średniowiecza po czasy współczesne, red. D. Kupisz, Radom: RTN 2008.
- WRZOSEK M., Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921, Warszawa: Wiedza Powszechna 1992.
- Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych, red. J. Humeński, Warszawa: Caritas 1969.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk/div1918.html>

<http://www.parafia-wojskowa-radom.pl/historia-kosciola/>

<http://garnizonowa.pl/historia-kosciola-garnizonowego-p-w-wniebowzciecia-n-m-p-w-skierniewicach/>

KAPELAN WOJSKOWY EDWARD CHOMA (1889-1940) – OFIARA ZBRODNI KATYŃSKIEJ

Streszczenie

Artykuł opisuje życie ks. Edwarda Chomy. Urodził się w 1889 r. w Złoczowie w Małopolsce Wschodniej. W 1913 r. otrzymał święcenia kapłańskie i podjął pracę duszpasterską w diecezji lwowskiej. W 1917 r. został powołany do armii austriackiej, w której służył do października 1918 r. Po powrocie do Lwowa, w listopadzie 1918 r. zgłosił się na ochotnika do polskiej armii. Początkowo był kapelanem w 38 Pułku Piechoty, a następnie proboszczem 4 Dywizji Piechoty. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej został proboszczem parafii wojskowej w Skierniewicach (1921-1930), parafii wojskowej w Słonimiu (1930-1936) i parafii wojskowej w Radomiu (1936-1939). We wrześniu 1939 r. znalazł się w niewoli sowieckiej i został zamordowany w lesie katyńskim w kwietniu 1940 r.

Słowa kluczowe: duszpasterstwo Wojska Polskiego; parafia wojskowa w Skierniewicach; parafia wojskowa w Radomiu; wojna polsko-bolszewicka; obrona Lwowa w 1918 r.

MILITARY CHAPLAIN EDWARD CHOMA (1889-1940) –
VICTIM OF THE KATYN MASSACRE

S u m m a r y

The article describes the life of priest Edward Choma. He was born in 1889 in Zloczow in Eastern Galicia. In 1913 he was ordained a priest and began pastoral work in the diocese of Lviv. In 1917 he was appointed to the Austrian army, in which he served until October 1918. After returning to Lviv in November 1918, he volunteered for the Polish army. Initially, he was a chaplain in the 38th Infantry Regiment, and then he was a parish priest of the 4th Infantry Division. After the end of the Polish-Bolshevik war he became a chaplain of the military parish in Skierniewice (1921-1930), then a military parish in Stonim (1930-1936) and a military parish in Radom (1936-1939). In September 1939 in more unknown circumstances he got into Soviet captivity and was murdered in the Katyn forest in April 1940.

Key words: priesthood of the Polish Army; military parish in Skierniewice; military parish in Radom; the Polish-Bolshevik war; defense of Lviv in 1918.